

Наука та мистецтво дипломатичного протоколу

УДК 321.75:327

Аліна БУГАР,
Інститут міжнародних
відносин КНУ ім. Т. Шевченка

Для успішного й ефективного функціонування складного та ювелірно тонкого механізму зовнішньої політики держави необхідно, як відомо, чимало інструментів. Кожен із яких, знаходячи своє застосування, приводить механізм у рух. Одним із найважливіших таких інструментів є дипломатичний протокол. Він пронизує всю дипломатію, усе, що з нею пов'язано. Жодна з форм дипломатичної діяльності не може обійтися без дотримання традицій і правил.

Згідно з визначенням метра протоколу Надзвичайного і Повноважного Посла, Голови Протокольного відділу МЗС СРСР Молочкова Федора Федоровича, протокол – це сукупність визначених традицій, умовностей і правил; форма, у яку вбирається та чи інша зовнішньополітична акція держави, її представництва або представника. У цьому – політичний сенс і значення дипломатичного протоколу.

Церемоніал, у свою чергу, – це суворе дотримання

«Я не знаю діяльності більш різносторонньої, аніж професія дипломата-протоколіста. У будь-якому випадку, немає такої професії, де було б так багато твердих правил і так багато основаного на традиціях, де для успіху була б необхідна більша наполегливість та ... де людина повинна володіти більшою твердістю характеру та незалежністю розуму».

Жюль Камбон

визначених формальностей. Жодна громадська інституція не обходилася без ієрархії, як і жодна цивілізація не існувала без церемоніалу. З виникненням суспільства виникла необхідність у дотриманні порядку. Церемоніал, заснований на традиціях і національних особливостях, в сучасному світі став універсальним. Він є загальноприйнятим у міжнародній практиці та виконує важливу функцію – створює в кожній державі відповідні умови для того, щоб відносини між керівництвом держав та їх офіційних представників могли розвиватися в сприятливій і дружній атмосфері.

Протокол кодифікує та вводить у практику правила церемоніалу та спостерігає за їх утіленням. Етимологічно слово «протокол»

Summary: Science and art of the diplomatic protocol
In the present article the role and place of diplomatic protocol in the international relations are analyzed. The author examines the history, formation and development of protocol rules, traditions and ceremonial. The concept of "protocol" and "ceremonial" are also described. The article outlines historical examples of protocol demonstration, their meaning and the symbolism of protocol. It focuses on the professional knowledges and skills in the field of diplomatic protocol and the importance of knowledge of the rules of protocol for all professionals in the field of diplomacy.

Key words: diplomatic protocol, ceremonial, international rela

логічно слово «протокол» означало у візантійській дипломатії першу частину складеного в урочистих висловах документа, у якому перераховувався склад учасників [2, с. 36].

Поняття «державний протокол» існує в практиці кожної країни. У Положенні про Державний прокол та Церемоніал України, затвердженому Указом Президента від 22 серпня 2002 р., протокол визначається як «сукупність вимог щодо забезпечення єдиного порядку проведення офіційних заходів за участю Президента України, Голо-

ви Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Міністра закордонних справ України, інших вищих посадових осіб України з урахуванням загальноприйнятих міжнародних норм, правил і традицій, а також національних традицій України».

То чим є насправді протокол, яка його роль і для чого він служить? Відповідь на ці запитання варто шукати в історії:

**«Протокол» –
категорія знакова
і символічна**

Саме історичні події та реалії викликали необхідність ввести такі норми і правила поведінки, які дали змогу з хаосу зробити впорядкованість, із ворожості – можливість нормальної комунікації.

Яким чином та в якому вигляді одна держава може продемонструвати іншій державі свою повагу, поставитися до неї, як до рівноправного партнера; як вона повинна звертатися до представників інших дер-

жав, не зашкоджуючи, а лише підтримуючи власний престиж і гідність? Подібні запитання постійно виникали б, якби в ході багатомісячної практики зовнішніх відносин і дипломатії не склалися протокольні та церемоніальні традиції та якщо б вони не вдосконалювалися щоденно. Протокол мав не лише демонструвати сторонам взаємоповагу, а й бути інструментом політики, а саме – формою демонстрації могутності та величі держави її суперникам. З давніх часів людський досвід накопичувався та відбирав із безлічі варіантів ті правила, що сприяли зміцненню спілкування між людьми. А з виникненням держав і розвитком контактів між ними почали складатися протокольні норми між державами.

Відсутність загальноприйнятних норм у західноєвропейському протоколі в період розквіту монархії створювало основу для серйозних конфліктів, де за внутрішніми нюансами церемоніалу знаходились серйозні проблеми держав. Історії дипломатії відома кривава суперечка в 1661 р. між слугами іспанського посла Ваттевіля і французького посла д'Естена через місце в кортежі під час зустрічі шведського посла в Лондоні. За наказом короля Франції Людовіка XIV іспанський посол був покараний, і послам Іспанії було наказано в майбутньому поступатися дорогою послам Франції, інакше остання загрожувала війною [1, с. 53]. Тоді ж Людовік XIV вводить перший збір правил етикету. Він фактично закладає його основу і це допомагає створити одну з перших культурних країн – Францію.

На перший погляд зовсім неспівставними є суперечка між слугами двох послів і загроза війни між державами. Проте, якщо розглянути питання глибше, то стане зрозуміло, що за зовнішніми моментами чітко видно претензію Франції на лідерство серед європейських країн.

Часто представникам невеликих країн було нелегко в доведенні своєї рівності з іншими державами. Класичний приклад – Бісмарк, який свого часу почав збирати навколо маленької Прусії в єдине ціле німецькі землі. Коли Бісмарк будував німецьку державу, він із зацікавленням читав праці видатного Міністра закордонних справ Російської імперії Олександра Михайловича Горчакова та вчився у нього робити політику. Він писав Горчакову: «Мій друже! Ми з вами знаємо, що завдяки протоколу і тільки йому можна поставити державу, яка трохи (чи навіть значно) нижча, ніж інші, на найвищу сходинку. Допоможіть мені в цьому. Ваш Бісмарк» [4, с. 48].

Атрибут протоколу – символічність. Ще з давнини між послами точилися суперечки за місце біля короля. Вже тоді було зрозуміло, що той, хто сидить по праву руку на прийомі у монарха, має більшу прихильність з його боку.

Суперечок і непорозумінь щодо протокольних питань виникало б ще чимало, якби в 1815 р. не був скликаний Віденський конгрес, у регламенті якого було визначено протокольне старшинство дипломатичних представників. З тих часів, через історичну випадковість, усі дипломатичні конференції проводяться саме у Відні. Згодом

Віденський регламент був доповнений Аахенським протоколом 1818 р., у якому були встановлені дипломатичні класи. Політикам і дипломатам стає зрозуміло, що без правил жити в політиці неможливо, інакше вона перетвориться на хаотичний процес.

Прагнучи надати юридичну силу й іншим аспектам протокольної діяльності, перетворити їх в норми міжнародного права, була скликана наступна конференція. І в результаті великих зусиль у 1961 р. узгоджена Віденська конвенція про дипломатичні зносини. З тих пір усі країни світу, разом з тими, що формально утримуються від приєднання до Віденської конвенції, дотримуються зафіксованих у ній норм, а всі протокольні служби враховують конвенцію у своїй діяльності. Протокольні норми чітко та обов'язково коректно дотримуються при визнанні нових країн, встановленні дипломатичних відносин, призначенні глав дипломатичних представництв, дипломатичних візитах, бесідах, переговорах, зустрічах і проходах офіційних делегацій, скликанні та проведенні міжна-

родних конференцій і нарад, підписанні міжнародних договорів. Згідно з протокольними правилами здійснюється реагування на різного роду події, дотримується етикет гімну та державного прапора.

Традиції та правила як необхідність для цивілізованого суспільства

Правила дипломатичного протоколу сформовані на основі принципу міжнародної поваги, що означає дотримання поваги до всього, що символізує та представляє країну. Саме з принципу взаємоповаги та ввічливості в міжнародному спілкуванні виник, розвинувся та існує дипломатичний протокол. Норми дипломатичного протоколу універсальні та базуються на принципі взаємності. Як зазначав Ф.Ф. Молочков, якщо відомий афоризм Сервантеса «Ніщо не дається нам так дешево і не цінується так дорого, як ввічливість» має загальнолюдське значення, то для дипломата чи іншої особи, яка бере участь у міжнародному житті, ввічливість – неодмінна норма дипломатичного протоколу.

Протокол – не просто кодекс міжнародної ввічли-

ності, часто він є політичним інструментом. Так, відомі в історії дипломатії численні приклади «протокольних демонстрацій». Наприклад, турецький султан не хотів визнати поділ Польщі між Росією, Австрією та Прусією. Тому на прийомах за участі дипломатичного корпусу, де посли мали по черзі підходити привітатися до султана, коли доходила черга до польського посла і ніхто не підходив (хоча й був присутнім), камергер звертався до султана словами: «Посол поїхав на прогулянку і затримався через снігопад». Ця заява робилася незалежно від пори року [2, с. 38-39].

Звичайно, окрім усвідомлених протокольних демонстрацій, інколи між країнами виникають «протокольні проколи», які трапляються, як правило, за ненав'язливої підготовки до певного заходу, часто через неувважність. Такі ситуації відомі як у сучасній історії протоколу, так і в минулому. Помилки високих державних діячів особливо небажані, адже високі представники держави – це її обличчя.

Протокол є міжнародним, оскільки його основні правила є загально визна-

ними всіма державами світу. Водночас, одна з найважливіших ознак протоколу – врахування національних особливостей учасників міжнародних відносин. Господарі країни можуть вітати гостя на таємній мові дипломатії. Наприклад, в Індії існує традиція надягати на гостя вінок, у якому наявність певного виду квітів показуватиме різне ставлення до гостя. В Україні та Росії при зустрічі подають хліб-сіль, щоб показати свою привітність і доброзичливість.

Згідно з правилами дипломатичного протоколу визначається поведінка дипломатів у країні перебування, їхній одяг в офіційних випадках тощо. Щодо одягу варто відмітити, що зовнішній вигляд дипломата не належить йому. Від кольору костюма, його доречності на певному заході, від висоти підборів тощо може залежати багато. Маргарет Тетчер згадувала, що під час першої зустрічі з Михайлом Горбачовим вагому роль зіграли 5 сантиметрів манжетів сорочки, що виступали з-під рукава його піджака. В очах тодішнього Прем'єр-міністра Великої Британії ця деталь характеризувала

політика як цивілізовану людину.

У випадку ювелірної дипломатії Мадлен Олбрайт прикраса – це також зброя: вона завжди одягає свої відомі брошки на будь-які заходи, щоразу підкреслюючи ними своє ставлення до певних речей. Олбрайт одягала брошку у вигляді орла, коли їхала в країну, де потрібно показати силу; у вигляді метеликів чи квітів, щоб продемонструвати свій позитивний настрій; черепах і крабів, щоб звернути увагу на необхідність прискорення темпів переговорів. На переговори з північнокорейським лідером Кім Чен Іром тодішня держсекретар прийшла з американським прапором великого розміру на латцкані свого жакета. Звичка носити брошки з символічним значенням виникла у Олбрайт, коли вона займала посаду постійного представника США при ООН. Тоді в одній з іракських газет вийшла стаття, де її назвали «вишуканою змією» після того, як Олбрайт з'явилася в Раді Безпеки ООН з брошкою у вигляді змії.

Хоча протокольна практика й потребує жорсткого дотримання визначених дипломатичних стандартів,

йому притаманна гнучкість, що зумовлена динамікою розвитку сучасних міжнародних відносин. Протокол слугує не для надання громіздкої формальності, а навпаки, для полегшення міжнародного спілкування, надання йому певної універсальності, легкості, витонченості. Послаблення або відхилення від правил у дотриманні протоколу інколи відбувається, щоб показати особливу увагу офіційному представникові чи захоплення щодо певної події. До прикладу, показовим є візит подружжя Кеннеді до Ватикану, що відомий чітким дотриманням протокольних традицій. Розповідають, що перед тим, як дружина президента мала зробити візит до Ватикану, Папа запитав, як він повинен звернутися до неї. Йому запропонували вибір: «пані дружина президента», «пані» або «пані Кеннеді». Коли двері приймальні відчинилися, Папа зустрів її з розпростертими обіймами і вигукнув: «О, Жаклін, Ви прекрасні!» [2, с. 14]. Варто також відмітити, що з часу появи в 1961 р. в Білому домі першої леді США – вишуканої Жаклін Кеннеді – протокол у країні неабияк розвинувся.

Протокол, як і міжнарод-

Антон фон Вернер, «Берлінський конгрес» – О. М. Горчаков (ліворуч сидить), Отто фон Бісмарк (у центрі)

ні відносини загалом, – це вулиця з двостороннім рухом. Як ви зустрінете гостя, так можете розраховувати й на прийом керівництва своєї держави за кордоном. Навіть якщо через якусь незрозумілу причину затримується виліт літака гостя, то ви в праві розраховувати, що високого представника вашої країни, коли він поїде з візитом в цю країну, стільки ж часу будуть тримати при вильоті.

При цьому, навіть у найбільш конфліктних ситуаціях дипломати діють згідно з протоколом: «Якщо ви сьогодні не виконаєте умови нашої сторони, то ми будемо вимушені вжити заходів» – і все це ввічливо, з посмішкою. Жюль Камбон у книзі «Дипломат» зазначив: «Протокол не знає народів-переможців і народів-переможених. Він навіть для ворогуючих націй передбачає взаємоповагу, незалежно від співвідношення сил» [3, с. 53].

Протоколіст – покликання з високою місією

Протоколіст – не просто професія, це покликання. Його робота потребує таланту, мистецької винахідливості та творчості поряд із глибокими знаннями своєї справи. Такою осо-

бистістю, яка є живим втіленням зазначених якостей, прикладом любові до своєї справи, взірцем мудрості, високого професіоналізму є Науменко Галина Олексіївна – перша жінка-протоколіст у СРСР і незалежній Україні. За словами Галини Олексіївни, протоколіст повинен багато знати, неабияк розбиратися в історії, психології, геральдиці. Професіонал повинен вміти якнайшвидше знаходити вихід зі складних ситуацій, навчитися все декілька разів перевіряти, вміти писати дипломатичні документи, досконало знати їх, бути знайомим із філософією влади, у жодному разі не бути поверхневим у своїх судженнях і знаннях.

Лише відданий своїй професії протоколіст може бути добрим фахівцем. Тут важко не згадати слова А.А. Громико: «Дипломатія – професія, що містить в собі елементи науки та мистецтва». І вміння володіти мистецтвом зберігати в собі внутрішню впевненість, обходити «гострі ситуації» чи, потрапивши в них, майстерно виходити переможцем є життєво необхідно для людини, яка носить величне звання «дипломат» і почесне звання «дипломат-протоколіст».

Дипломатичний протокол знаходиться на перехресті багатьох наук – історії, культури, історії релігії, психології, логіки. Справжній політик, дипломат і протоколіст пам'ятає, що політичні дії – це ті дії, які виробляються з розумом, гарно та елегантно, доцільно, прагматично і паритетно [4, с. 24]. Протоколіст – професія надзвичайно відповідальна. Як зазначив Генрі Като – дипломат, шеф протокольного відділу Білого дому (з 1974 по 1976 рр.): «Керувати протокольным відділом – все одно, що командувати взводом саперів. Доки все йде добре, ніхто цього не помічає; але варто раз помилитися, і відбувається вибух». Саме тому в протоколі не буває дрібниць: кожен жест, рух, слово є важливим, кожна дія визначальна.

Таким чином, дотримання протокольних правил у міжнародному спілкуванні є обов'язковим. Адже їх нівелювання може призвести до конфліктів між державами, напруженості та нанести збитки престижу країни. Дипломатичний

протокол – не лише звід правил і традицій, а ще й уміння їх використати. Це тонкий політичний інструмент дипломатії, який підпорядкований цілям зовнішньої політики. Він відображає стан політичних відносин між країнами, а його застосування впливає на стан цих відносин. Саме тому знання та правильне застосування правил протоколу – індикатор дипломатичної кваліфікації, майстерності та рівня професійної і витонченої зовнішньої політики держави.

Список використаної літератури:

1. Алексеев И.С. Искусство дипломатии: не победит, а убедит – М.: Дашков и К, 2010. – 284 с.
2. Вуд Дж., Серре Ж. Дипломатический церемониал и протокол – Изд. 2. – М.: Междунар. отношения, 2011. – 416 с.
3. Камбон Ж. Дипломат – М.: Госполитиздат, 1946. – 89 с.
4. Науменко Г.А. Его величество протокол – К.: ООО «Издательский дом «Справки семейни», 2007. – 200 с.

АННОТАЦІЯ

В статті проаналізовані роль і місце дипломатичного протокола в міжнародних відносинах. Автор досліджує історію виникнення, розвитку і становлення протокольних правил, традицій і церемоніала. Розглядається зміст понять «протокол» і «церемоніал». Увагу приділено історичним прикладам протокольних демонстрацій, їх значенню та символічності протоколу. Розкрито питання необхідних знань і навичок для професіонала в сфері дипломатичного протоколу, а також важливості знання протокольних правил для всіх професіоналів в сфері дипломатії.

Ключевые слова: дипломатический протокол, церемониал, международные отношения.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується роль і місце дипломатичного протоколу в міжнародних відносинах. Автор досліджує історію виникнення, розвитку і становлення протокольних правил, традицій та церемоніалу. Розглядається зміст понять «протокол» і «церемоніал». Увагу приділено історичним прикладам протокольних демонстрацій, їх значенню та символічності протоколу. Розкрито питання необхідних знань і навичок для професіонала у сфері дипломатичного протоколу та важливості знання протокольних правил для всіх фахівців у сфері дипломатії.

Ключові слова: дипломатичний протокол, церемоніал, міжнародні відносини.

Учасники Віденського конгресу 1815 року